

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
КОМІТЕТ НАУКОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

*85 років Національній
академії наук України*

Українська термінологія і сучасність

Збірник наукових праць

ВИПУСК V

ББК 81.4114
У 45

У 45 **Українська термінологія і сучасність**: Зб. наук. праць. Вип. V / Відп. ред.
Л. О. Симоненко. — К.: КНЕУ, 2003. — 324 с.
ISBN 966-574-556-5

П'яте видання збірника наукових праць «Українська термінологія і сучасність» своєю тематикою і проблематикою засвідчує велике розмаїття навколишнього світу на початку III-го тисячоліття. Статті присвячені як традиційним науковим галузям і термінознавчим напрямкам, так і новітнім сферам людського пізнання (менеджмент, інвестиційна політика, комп'ютерні технології тощо). Належна увага у збірнику приділена практично-прикладним аспектам термінознавства — термінологічній лексикографії та терміновживанню в навчальному процесі середньої та вищої школи.

Збірник прислужиться будь-кому, хто професійно чи принагідно торкається терміна як своєрідного мовного знака, якнайбезпосередніше пов'язаного з реальним життям.

Редколегія намагалася зберегти особливості стилю авторів.

ББК 81.4114

Відповідальний редактор

Л. О. Симоненко, канд. філол. наук, провід. наук. співроб.

Рецензенти

В. В. Жайворонок, доктор філол. наук, проф. **Л. О. Ставицька**, доктор філол. наук

Редакційна колегія: **В. В. Німчук** — член-кореспондент НАН України, доктор філол. наук, проф., (голова редакційної колегії), **Л. В. Туровська** — кандидат філол. наук (відповідальний секретар), **К. Г. Городенська** — доктор філол. наук, проф., **П. Ю. Гриценко** — доктор філол. наук, проф., **Т. Р. Кияк** — доктор філол. наук, проф., **М. П. Кочерган** — доктор філол. наук, проф., **В. С. Савчук** — член-кореспондент НАН України, доктор економічних наук, проф., **О. О. Тараненко** — доктор філол. наук, проф.

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту української мови НАН України
Протокол № 2 від 23.09.03

Наукове видання

УКРАЇНСЬКА ТЕРМІНОЛОГІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Збірник наукових праць

Випуск V

Редактори: *Л. Симоненко, Л. Туровська, Є. Турчин*

Художник обкладинки *Т. Зябліцева*

Коректор *Л. Халіновська*

Верстка *О. Михолат*

Підписано до друку 31.10.03 Формат 70×108/16. Папір офсетний.
Гарнітура Тип Таймс. Друк офсетний. Умов. друк. арк. 37,66
Обл.-вид. арк. 34,55. Наклад 175 прим. Зам. № 03-2680

Київський національний економічний університет
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи (серія ДК, № 235 від 07.11.2000)

03680, м. Київ, проспект Перемоги, 54/1

Тел./факс: (044) 458-00-66; 456-64-58

E-mail: publish@kneu.kiev.ua

21. *Пилипчук О.* Екологія: Словник-довідник. — К., 2002. -187 с.
22. *Реймерс Н.* Экология (теории, законы, правила, принципы, гипотезы). — М., 1994.
23. *Соколов Ю.* Екологія суспільства (теоретичні проблеми урбоекології). — Одеса, 1996. — 256 с.
24. *Сытник К.* и др. Словарь-справочник по экологии. — К., 1994. — 665 с.
25. *Colinvaux P.* Ecology. — New York, 1986. - 346 p.
26. *Palmer J.* Environmental education in the 21-st century. — London, New York, 1998. — 284 p.

Михайло Гінзбург д-р техн. наук, проф.
Інна Корніловська зав. сектора
Софія Левіна мол. наук. співроб. (Харків)

ДО ПРОБЛЕМИ КОМП'ЮТЕРИЗАЦІЇ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ РОЗРОБЛЮВАНИХ НОРМАТИВНИХ ДОКУМЕНТІВ

Реально впровадити термінологічні напрацювання в діяльність нафтогазового комплексу можливо, лише створивши на їх основі нормативні документи, які б визначали всі види діяльності фахівців і таким чином формували б україномовне фахове середовище, у якому замість «суржику» обґрунтовано й правильно вживають стандартизовану та рекомендовану термінологію. Розуміючи це, керівництво ДК «Укртрансгаз» створило в 2000 році при філії «НДПАСУтрансгаз» галузевий Термінологічний центр, на який покладено функції проведення термінологічної експертизи розроблюваних на замовлення галузі нормативних документів, а саме проектів державних стандартів України (ДСТУ), галузевих стандартів України (ГСТУ), технічних умов України (ТУУ), стандартів компанії НАК «Нафтогаз України» (СТК), стандартів підприємства ДК «Укртрансгаз» (СТП), державних будівельних норм (ДБН), відомчих будівельних норм (ВБН), керівних нормативних документів (КНД), методик, регламентів тощо [1: 16-17].

Обов'язковість проходження термінологічної експертизи для всіх розроблюваних на замовлення галузі різними організаціями та установами нормативних документів у спеціалізованому галузевому Термінологічному центрі сприяє проведенню єдиної технічної політики в галузі унормування та стандартизації науково-технічної термінології, забезпечує однозначне розуміння нормативних документів як їх розробниками, так і користувачами, і відповідно правильне виконання вимог, які регламентують роботу газотранспортної системи.

Проведенню термінологічної експертизи передували багаторічний досвід фахівців галузевого Термінологічного центру з укладання і створення серії українсько-російсько-англійських тлумачних словників, які охоплюють поняття, використовуваних працівниками нафтогазового комплексу у своїй фаховій діяльності, та впровадження їх на підприємствах галузі [2]. Так поступово у творчій співпраці з Інститутом української мови НАН України та Технічним комітетом стандартизації науково-технічної термінології Держспоживстандарту та Міністерством освіти і науки України (ТК СНТТ) було створено основу єдиної достатньо повної та узгодженої галузевої терміносистеми, яка ґрунтується на терміносистемах відповідних галузей науки і техніки, стандартизованих на державному, міждержавному та міжнародному рівнях, і яку доповнено додатковими термінами та визначеннями, що відбивають специфіку галузі. Галузеву термінологічну систему втілено у формі єдиної галузевої термінологічної бази даних (ЄГТБД), яка станом на 01. 04. 03 налічує понад 26000 понять з усіх напрямків діяльності нафтогазового комплексу.

Розгляд перших проектів нормативних документів, які надійшли на експертизу до галузевого Термінологічного центру, засвідчив, що, на превеликий жаль, у їхніх текстах трапляються численні порушення норм чинного «Українського правопису» [3], а також помилки, що виникають через наявні розбіжності в термінах, наведе-

них у різних державних стандартах України та словниках, включаючи новітні. Також під впливом російської мови у розроблюваних документах вживаються невластиві українській мові слова, словосполучки та вислови, трапляються помилки щодо поняттєвого розмежування деяких поширених однослівних термінів та термінів-словосполучень, яким у російській мові відповідає багатозначний термін.

Усе це є наслідком багаторічного використання фахівцями галузі у своєму фаховому спілкуванні виключно російської мови, відсутності необхідної спеціальної та довідкової української літератури, термінологічних розбіжностей у використуваних джерелах. Такі розбіжності зумовлені як помилками авторів та укладачів, так і бурхливим розвитком за роки Незалежності української мови в цілому, який супроводжується відновленням безпідставно вилучених у різні часи українських термінів, відкиданням невдалих запозичень та кальок, переглядом деяких правописно-стилістичних норм.

Тому фахівці нафтогазового комплексу стикаються з певними труднощами, пов'язаними з уживанням фахової термінології та створенням сучасних українських нормативних документів на базі переважно англійських стандартів Міжнародної організації зі стандартизації (ISO) і Міжнародної електротехнічної комісії (IEC) та російськомовних нормативних документів колишнього СРСР, які ще досі чинні в Україні.

Виходячи з викладеного, дуже важливо було виробити концепцію термінологічної експертизи проектів нормативних документів та єдині критерії щодо її проведення. Найголовнішими з цих критеріїв є:

- відповідність тексту розроблюваного документа нормам і правилам української мови згідно з чинним «Українським правописом» [3];
- відповідність ужитих термінів Єдиній галузевій термінологічній системі, зафіксованій в ЄГТБД та в серії з 8 тематичних словників, редактором-лексикографом 4 з яких була провідний термінолог України канд. філол. наук Л. О. Симоненко (Інститут української мови НАН України) [2]. Ця база ґрунтується на єдиній мовній концепції [4] і містить терміни та визначення понять, установлені стандартами Міжнародної організації зі стандартизації (ISO) і Міжнародної електротехнічної комісії (IEC), державними стандартами України на терміни та визначення, міждержавними стандартами (ГОСТ), а також такі, які наведено в термінологічних додатках до стандартів усіх видів, у збірниках науково-технічної термінології, класифікаторах науково-технічної інформації тощо;

- правильне вживання термінів у даному контексті;
- урахування стилістичних особливостей українських науково-технічних текстів.

На базі цієї концепції фахівці галузевого Термінологічного центру виробили певні правила, які ґрунтуються на вимогах чинного на цей час 5-го видання «Українського правопису» [3], ДСТУ 3966-2000 [5], методичних рекомендаціях Інституту української мови НАН України та Технічного комітету стандартизації науково-технічної термінології Держспоживстандарту та Міністерства освіти і науки України (ТК СНТТ), а також працях відомих українських мовознавців.

Для досягнення високої якості термінологічної експертизи розроблюваних нормативних документів експерти дотримуються основних правил, які докладно викладені в статті М. Гінзбурга та Л. Симоненко [4], а також вимог до побудови речень у розроблюваних нормативних документах відповідно до синтаксичної специфіки української наукової мови [5; 6; 8; 11; 12], головними з яких є:

- переходити на природний для української мови дієслівний спосіб позначання процесів замість іменникового, традиційного для російського офіційно-ділового та наукового стилю;
- враховувати особливості керування дієслів;
- надавати перевагу активним конструкціям над пасивними;
- правильно вживати безособові конструкції на -но, -то, усталені вислови ділової мови.

Починаючи з 2001 року, експерти Термінологічного центру провели експертизу близько 80 нормативних документів. Результати проведеної експертизи свідчать про те, що здебільшого документи містять типові помилки, характерні для людей, які думають російською мовою.

У документах, поданих на експертизу, неодноразово траплялися одні й ті самі помилки, що наштовхнуло на ідею створити базу даних типових помилок, яку б можна було поступово доповнювати і давати рекомендації щодо виправлення кожної конкретної помилки. Створивши відповідний програмний інструментарій для автоматизованого перевіряння нормативних документів, можна значно скоротити термін проведення термінологічної експертизи певного нормативного документа, а також підвищити якість цієї експертизи, а відповідно й розроблюваного документа.

Отже, набутий досвід свідчить, що значну частину праці з проведення термінологічної експертизи можна автоматизувати. Для цього потрібно використовувати уже наявні комп'ютерно-лінгвістичні системи (систему орфографічного контролю текстів, убудовану в текстовий процесор Microsoft Word, електронні словники тощо), а також використовувати спеціальний розроблений для цього програмний засіб, який дозволяє виконувати перевіряння документів на відповідність нормам української науково-технічної термінології, а також певним правилам чинного правопису.

Проведений аналіз типових помилок показав, що в розроблюваних нормативних документах найхарактернішими помилками, виявлення та усунення яких можна автоматизувати, є помилки такого характеру:

- вживання невластивих українській мові активних дієприкметників теперішнього часу, утворених за допомогою суфіксів *-уч-, -юч-, -ач-, -яч-*;
- неправильне вживання віддієслівних іменників, які закінчуються на *-ння, -ття* й описують дію, подію і наслідок події;
- помилки з уживанням українських термінів і загальноживаних слів у тих випадках, коли в російській мові для сукупності понять існує один багатозначний термін (слово), а в українській мові йому відповідає група слів, які розрізняються значенням;
- неправильне вживання конструкцій із прийменниками *по, при*;
- помилки, пов'язані з чергуванням прийменників і префіксів *у/в*, сполучників *і/й*, а також прийменників *з/із/зі*;
- вживання невластивих українській мові скалькованих з російської усталених висловів ділової мови.

Розкласифіковані типи помилок занесено кожен до своєї бази даних. Сукупність баз даних конкретних типових помилок з рекомендаціями щодо їх виправлення і бази даних формалізованих правил чинного правопису складає банк даних типових помилок. Для пошуку та виправлення цих помилок можна застосувати чіткі алгоритми. Цей факт і дозволяє автоматизувати процес проведення термінологічної експертизи щодо названих типів помилок.

Із цією метою фахівці Термінологічного центру НДПІАСУтрансгаз розробили програму «Антисуржик», яка є тим самим програмним інструментарієм для часткової автоматизації праці термінологічних експертів. Оскільки для підготування більшості нормативних документів використовують середовище Microsoft Word 97/2000, «Антисуржик» є програмним комплексом, що вбудовується в цей текстовий процесор.

На мал. 1 показано технологію проведення термінологічної експертизи нормативних документів фахівцями Термінологічного центру з використанням програмних засобів. Слід зазначити, що на даному етапі ще залишається велика кількість роботи, яка не піддається автоматизації, і яку повинні виконувати експерти традиційним способом. Експерти, знаходячи нові помилкові конструкції, доповнюють ними банк даних типових помилок, надають рекомендації щодо їх виправлення, а правильні терміни вносять до Єдиної галузевої термінологічної бази даних. Це забезпечує постійне оновлення й актуалізацію цієї бази даних і підвищує якість перевіряння

розроблюваних нормативних документів. До того ж, програму може використовувати будь-який фахівець, який працює над розробленням нормативних документів, для того, щоб перевірити текст документа на наявність найпоширеніших помилок.

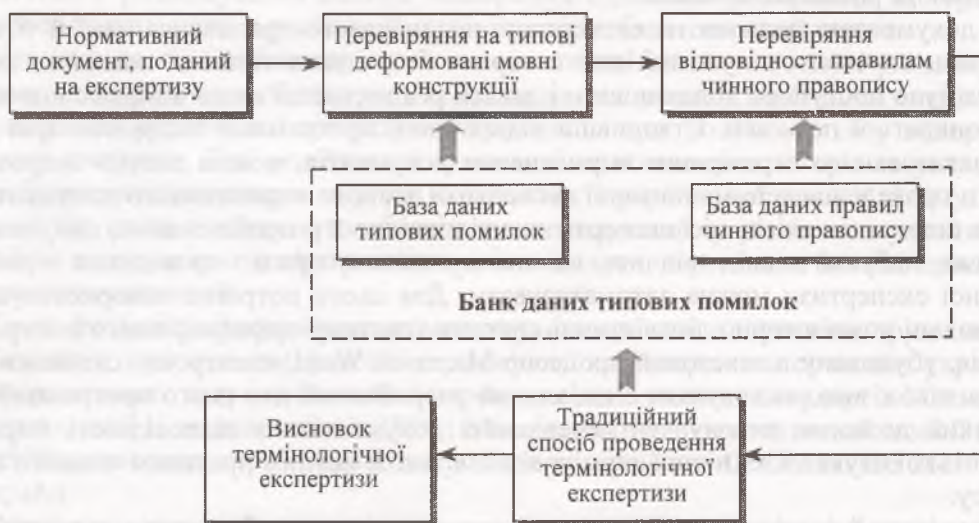

Рис. 1. Технологія проведення термінологічної експертизи нормативних документів фахівцями галузевого Термінологічного центру

Після проведення експертизи розробник нормативного документа одержує експертний висновок, у якому розкласифіковано виявлені помилки з указівкою на конкретні сторінки та пункти, а також наведено пропозиції щодо їх виправлення. Даний експертний висновок структуровано відповідно до типу знайдених помилок:

- 1) уживання недопустимих термінів;
- 2) порушення вимог ДСТУ 3966-2000 [5, Додаток Г, п. Г. 9. 2. 1] щодо вживання віддієслівних іменників;
- 3) порушення вимог ДСТУ 3966-2000 [5, Додаток Д, п. Д. 12] щодо обмежень у використанні зворотних дієслів;
- 4) неправильна побудова зворотів ділової мови;
- 5) неправильне вживання термінологічних конструкцій із прийменником *при*;
- 6) неправильне вживання термінологічних конструкцій із прийменником *по*;
- 7) порушення норм чинного правопису [3, §11] щодо чергування прийменників *у/в* та префіксів *у-/в-*; чергування сполучників *і/й* та початковий *і-/й-* [3, §12]; чергування прийменників *з/із/зі* [3, §13];
- 8) порушення норм чинного правопису [3, §48] щодо відмінкових закінчень слів.

Одержавши висновок, розробник вносить відповідні зміни до проекту нормативного документа і подає його на затвердження.

Уважаємо за доцільне поширити набутий у газовій промисловості досвід на інші галузі промисловості. Для цього створити на базі Інституту української мови НАН України та Держспоживстандарту орган, який би проводив термінологічну експертизу розроблюваних нормативних документів державного рівня. Це дозволило б якнайшвидше впровадити напрацювання провідних термінологів у фахову діяльність спеціалістів усіх галузей промисловості України.

Література

1. Ключь А. М., Бізюк Н. Г. Термінологічна експертиза як засіб поліпшення якості нормативних документів // Інформаційний огляд ДК «Укртрансгаз». — 2002. — № 2(13) — С. 16—17.
2. Руднік А., Педько Б., Гінзбург М., Колодяжний В. Термінологічне забезпечення надійної, безпечної та ефективною роботи газової промисловості України // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. — К., 2001. — Вип. IV. — С. 207—210.

3. Український правопис: 5-те вид. — К., 1996. — 240 с.
4. Гінзбург М. Д., Симоненко Л. О. Мовна концепція системи словників та довідників для працівників нафтогазового комплексу // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»: Проблеми української термінології. Матер. 6-ї Міжнар. наук. конф. — Львів, 2000. — № 402. — С. 110—112.
5. ДСТУ 3966-2000. Термінологія. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять.
6. Курило О. Б. Уваги до сучасної української літературної мови: 5-те вид. — Торонто, 1960. — 199 с.
7. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо. — К., 1994. — 254 с.
8. Городенська К. Синтаксична специфіка української наукової мови // Українська термінологія і сучасність: 36. наук. праць. — К., 2001. — Вип. IV. — С. 11—14.
9. Культура мови на щодень / Н. Я. Дзюбишина-Мельник, Н. С. Дужик, С. Я. Єрмоленко та ін. — К., 2000. — 169 с.
10. Караванський С. Пошук українського слова, або боротьба за національне «я». — К., 2001. — 240 с.
11. Нетийвода Н. Ф. Сам собі редактор: Порадник з української мови. — К., 1998. — 240 с.
12. Пономарів О. Д. Культура слова. Мовностилістичні поради: Навч. посібник. — К., 1999. — 240 с.

Світлана Дорошенко
аспірантка (Київ)

АНТОНІМІЯ В ТЕРМІНОЛОГІЇ НАФТОГАЗОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Вивчення антонімії в термінології є актуальним, оскільки антонімія — одна з основних системотвірних категорій у лексиці (термінології). Виявлення антонімічних відношень у термінолексичі допомагає систематизувати поняття, точніше визначити їхнє місце у терміносистемі, адже часто навіть пояснення через протилежне є ефективним способом доведення істини.

Термінологічну антонімію на прикладі галузевих терміносистем досліджувало ряд дослідників, серед них: Л. М. Веклинець (психологічна термінологія), Л. Д. Малевич (гідромеліоративна термінологія), Т. В. Лепеха (термінологія судової медицини), Н. В. Місник (медична клінічна термінологія), Т. В. Михайлова (науково-технічна термінологія) та ін.

Метою статті є опис антонімічних відношень у термінології нафтогазової промисловості. Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) визначити місце термінів-антонімів у термінології нафтогазової промисловості; 2) класифікувати терміни-антоніми з погляду семантики та структури; 3) охарактеризувати ознаки, на основі яких виникає протиставлення в термінології нафтогазової промисловості.

Науковою новизною даного дослідження є опис антонімічних відношень на матеріалі термінології нафтогазової промисловості.

Словниковий склад мови — це певним чином організована система, елементи якої пов'язані різноманітними зв'язками і відношеннями. Одним із багатьох проявів системних відношень у лексиці є антонімія. В її основі лежать істотні особливості об'єктивної дійсності, які відображаються як протилежні поняття в логіці й антонімічні значення в мові. Ш. Баллі вважав протиставлення логічних понять природною схильністю людського розуму. Він відзначав: «У нашій свідомості абстрактні поняття закладені парами, причому кожне зі слів завжди так чи інакше зумовлює уявлення про інше» [2: 139].

Антоніми, за визначенням дослідників, — це слова, що належать до однієї й тієї ж частини мови і мають протилежне значення [8: 163]. На думку Шмельова Д. М.: «Антонімічними можуть визначатися слова, що протиставляються за найбільш загальною і суттєвою для їх значення семантичною ознакою, причому перебувають на крайніх точках відповідної лексико-семантичної парадигми» [9: 131].

Городенська К.	Словотвірна варіантність і процеси унормування сучасної української термінології	3
Гриценко П.	Словники традиційної культури: між термінографією і етнографією.....	6
Кияк Т.	Ще раз про болючі точки українського термінотворення	14
Симоненко Л.	Українська термінологічна лексикографія за роки незалежності: здобутки і прорахунки	18
Артикуца Н.	Мовно-термінологічна компетентність у професіограмі правника	23

Теоретичні питання термінології. Історія, стан та перспективи розвитку української термінології:

Авраменко В.	З історії становлення навчальної математичної термінології (20-ті роки ХХ ст.)	30
Борисюк І.	Архаїчні й рідковживані дериваційні моделі з погляду придатності для сучасного термінотворення	33
Боровська О.	Динаміка розвитку української термінології в галузі фізичної культури та спорту	37
Булик-Верхола С.	Формування і розвиток української музичної термінології	41
Гребенюк О.	Українська військово-морська термінологія на службі становлення України як самодостатньої морської держави	45
Денисенко С., Кінаш Б.	Формування в українській науково-технічній термінології термінів з дієприкметниками та віддієслівними прикметниками	47
Козирський В., Шендеровський В.	Самототожність назовництва українського	50
Михайлович О.	Проблеми терміновживання у рекламних текстах	54
Овсейчик С.	До проблеми становлення української екологічної термінології	57
Овчаренко Н.	Іншомовний термін у контексті сучасного українського мовлення	60
Онуфрієнко Г.	Термінологічний знак в юридичному дискурсі	65
Покровська О., Руденко С.	Дослідження нових аспектів формування складників кулінарної термінології (на матеріалі номенклатури кулінарної лексики)	69
Рисіч Ю.	Народна термінологія української орнаментики як предмет вивчення етнолінгвістики	74
Руднік А., Гінзбург М., Колодяжний В., Педько Б.	Єдина галузева термінологічна система: досвід створення та перспективи розвитку	79

Туровська Л.	До проблеми періодизації розвитку української військової термінології	83
Шадрін А.	Про деякі проблеми пожежної термінології	90
Ярошевич І.	Основні етапи формування і розвитку граматичної термінології ХХ ст.	92

Термінологія економічно-правової та фінансової сфер:

Безугла О.	Особливості перекладу складних применникових конструкцій фінансово-економічних термінів	95
Василькова Л.	Привативно-еквіполентні відношення в лексиці кримінального права	98
Винник О.	Антропоморфічна метафора у фінансовій термінології	100
Козловець І.	Синонімія у фінансово-кредитній термінології	103
Коцюба Н.	Терміни і номени на позначення понять сфери державного управління	105
Краснопольська Н.	Граматично-структурні особливості української термінології менеджменту	107
Ляшук А.	Семантичне мікрополе термінологічних одиниць на позначення загальноюридичних понять	109
Пастернак Г.	Метафоризація при термінотворенні української економічно-правової термінології	114
Чорновол Г.	Стилістичні проблеми функціонування спеціальної лексики в неспеціальних текстах (на матеріалі економічної термінології)	118
Шапран Д.	Адаптація іншомовних термінів у сучасній українській маркетинговій термінології	122
Шевченко М., Панєжа Л.	Проблема семантичної відповідності юридичного терміна і поняття у цивільному праві	127

Термінологія природничих знань та інформаційних технологій:

Басова Г.	Микрогруппа компонента <i>эшелон</i> в авиационной терминологии (синтагматический аспект)	132
Бондар О., Козловська Л.	Семантико-граматичні типи терміносполук у галузі екології	134
Гінзбург М., Корніловська І., Левіна С.	До проблеми комп'ютеризації термінологічної експертизи розроблюваних нормативних документів	139
Дорошенко С.	Антонімія в термінології нафтогазової промисловості	143
Кочан І.	Слова з терміоелементом <i>термо-</i> у сучасній українській мові	147
Лелеха Т.	Формування української судово-медичної термінології в ХІ—ХV ст.	152
Місник Н.	Термін як основний структурний елемент фахової мови	155
Місяць Н., Білоус В., Білоус А.	Українські офтальмологічні терміни з погляду походження	158